

*Pieczenie w archiwach,
bibliotekach i muzeach.
Charakterystyka zbiorów,
metody opracowania,
konserwacja* pod red. P. Guta,
M. Hlebionka, J. Jankowskiej,
Warszawa 2023, ss. 536

Magdalena Niedźwiedzka

UNIwersytet Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie

ORCID: 0000-0001-7336-046X

Publikacja *Pieczeręcie w archiwach, bibliotekach i muzeach. Charakterystyka zbiorów, metody opracowania, konserwacja* pod redakcją Pawła Guta, Marcina Hlebionka i Jagody Jankowskiej została wydana przez wydawnictwo Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w 2023 roku. Praca liczy 536 stron i stanowi pokłosie konferencji, która odbyła się w dniach 25–26 października 2021 r. W skład publikacji, ze względu na spójność tematyczną, weszły również artykuły będące materiałami z konferencji pt. *Toruńskie zbiory pieczęci* z 2020 r. Wydawnictwo zawiera łącznie 23 artykuły naukowe dotyczące pieczęci, tłoków pieczętnych, a także gipsowych odlewów pieczętnych. Trzeba podkreślić, że artykuły bywają bogato ilustrowane w formie dobrej jakości zdjęć, co w przypadku zbiorów o tym charakterze stanowi walor dodatkowy. Publikacja stanowi uzupełnienie zaniedbanego w ostatnim czasie tematu sfragistyki w instytucjach naukowych. Zainteresowanie sfragistyką w archiwach, bibliotekach i muzeach przez ostatnie kilkadziesiąt lat było niewielkie, o czym świadczyć mogą chociażby wytyczne metodyczne do opracowania zbiorów pieczęci pochodzące z lat 60. XX w. (*Wytyczne w sprawie opracowywania zbiorów pieczęci* [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000*, M. Tarakanowska, E. Rosowska (oprac.), Warszawa 2001, nr 138, s. 302–310), które dopiero w 2020 r. doczekały się uaktualnienia (*Wskazówki metodyczne*

do opracowania materiałów sfragistycznych w zasobie archiwów państwowych [w:] *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach. Wyniki prac zespołu naukowego powołanego przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych do przygotowania wskazówek metodycznych do opracowania materiałów sfragistycznych w zasobie archiwów państwowych*, A. Baniecki, D. Bednarek, R. Forysiak-Wójciński, R. Górski, J. Grabowski, P. Gut, M. Hlebionek, I. Jablonskaja, E. Jabłońska, J. Jankowska, A. Laszuk, J. Leśniewska, D. Żygadło (oprac.), Warszawa 2020). Cieszy zatem fakt powrotu do tej tematyki i – jak się wydaje – również zainteresowanie badaczy takimi aspektami jak metodyka opracowania pieczęci, konserwacja oraz ich proveniencja. Sami redaktorzy sugerują już wzrost zainteresowania tematyką w instytucjach kultury sfragistyką, upatrując w tych publikacjach bardzo dobrego materiału wystawienniczego. Na szczególnie uznanie zasługuje fakt, że zarówno autorami artykułów, jak i redaktorami są znakomici badacze pieczęci, którzy tą tematyką zajmują się od wielu lat.

Autorem pierwszego artykułu *Dlaczego pieczęcie?* jest zasłużony badacz pieczęci w Polsce Marcin Hlebionek (zob. *Katalog pieczęci przy dokumentach samoistnych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*, Warszawa 2012; *Miasto na pieczęci: wokół wizualności pieczęci miejskich z terenu Prus*, „Zapiski Historyczne”, 84 (2019), z. 1, s. 85–121; *Infuła i korona: kilka uwag o pieczęciach Karola Ferdynanda Wazy*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 73 (2018), nr 1, s. 7–34; *Pieczęcie przy dokumentach Związku Pruskiego: akt erekcyjny i dokumenty akcesyjne*, Toruń 2017), który otwiera publikację pytaniem o zainteresowanie pieczęciami w archiwach i archiwistyce. Publikacja stanowi skrócone przedstawienie stanu badań nad sfragistyką w archiwistyce. Artykuł w zamyśle autora ma sprowokować czytelnika do zmiany postrzegania pieczęci, które wszak stanowiły niegdyś dodatkowe obciążenie akt i często się ich pozbywano, rozkradano lub zwyczajnie niszczone. Autor bardzo trafnie wykazuje

na rosnące zainteresowanie pieczęciami w archiwach oraz podkreśla ich walor informacyjny, nie zapominając jednocześnie, że sfragistyka to przecież nauka wspomagająca historię, zatem jej walory źródłowe powinny być dostrzegane zarówno przez badaczy historii, jak i samych archiwistów, z uwzględnieniem cech ikonograficznych samych pieczęci i możliwości wystawienniczych związanych z tym materiałem.

Powszechność i masowość materiału sfragistycznego w dokumentacji XIX–XX-wiecznej to artykuł Pawła Guta, pracownika Archiwum Państwowego w Szczecinie, w którym autor próbuje określić wielkość zasobu pieczęci w dokumentacji z XIX i XX w. Jak się okazuje, stanowi to nie lada wyzwanie, gdyż masowość pieczęci rośnie wraz z rozwojem kancelarii. Spójrzmy na to z perspektywy współczesności i obecnie masowości potwierdzania dokumentacji w kancelarii współczesnej. Autor trafnie wskazuje na znaczący wzrost dysponentów pieczęci, a co za tym idzie – ich rosnącą powszechność, jednocześnie wskazując, że pieczęcie w rzeczonym okresie nie przeszły w masowość. Paweł Gut dokonuje w artykule pięciu prób badawczych na dokumentacji współczesnej, próbując przeanalizować powszechność i masowość materiału sfragistycznego – objęcie całego zasobu analizą wydaje się niewykonalne, podobnie jak zinwentaryzowanie zasobu sfragistycznego w archiwach, dlatego też najnowsze wskazówki metodyczne z 2020 r. dają możliwość opracowania próby (czyli najstarsze, najlepiej zachowane itd.).

Kolejny artykuł pt. *Pečeti ve fondech Národního archivu v Praze, metodologie a současný stav jejich zpracování* [Pieczęcie w zbiorach Archiwum Narodowego w Pradze, metodologia i aktualny stan ich opracowywania] napisała Jitka Křečková, pracowniczka Archiwum Narodowego Republiki Czeskiej w Pradze. Opublikowano go w oryginalnym czeskim języku – autorka opisuje w artykule zbiór oddzielonych od dokumentacji materiałów sfragistycznych, a także wylicza zbiór pieczęci oszacowany na 25 tys. Niestety publikacja w rodzimym języku autorki

budzi wątpliwość w miejscu, gdzie omawiane są zbiory określone jako zecerskie, gdyż nie do końca wiadomo, czy nazwę tę tłumaczyć należy tak jak w języku polskim, co sprowadzałoby zbiory te do poligraficznych dokumentów. Autorka kolejno omawia kwestie związane z opisem materiałów sfragistycznych oraz inwentaryzację w systemach teleinformatycznych (ProArchiv).

Odciski pieczęci przy pergaminowych dokumentach samoistnych z zasobu Archiwum Jasnogórskiego. Stan badań to artykuł Marka Adamczewskiego, który przedstawił badania związane z opracowaniem wydawnictwa źródłowego omawiającego odciski pieczęci przy pergaminowych dokumentach samoistnych z zasobu Archiwum Jasnogórskiego. Powstanie wymienionego wydawnictwa z pewnością przyczyni się do uzupełnienia stanu badań nad aspektem materiałów pieczętnych w Archiwum Jasnej Góry.

Kolejny artykuł Roberta Kufla *Zbiór stempli i tłoków pieczętnych w zasobie Archiwum Diecezjalnego w Zielonej Górze* to omówienie zasobu sfragistycznego z Archiwum Diecezjalnego w Zielonej Górze. Należy zwrócić uwagę na omawiane przez autora dopływy stempli i tłoków, co jest zjawiskiem bardzo interesującym, wszak akcesja w archiwach państwowych dla materiałów sfragistycznych stanowi rzadkość, a dla archiwów kościelnych mogłaby stanowić stały dopływ z instytucji Kościoła.

Tłoki pieczęci w zasobie Archiwum Państwowego w Toruniu to artykuł Jagody Jankowskiej, która podejmuje się zinwentaryzowania tłoków pieczętnych w toruńskim archiwum. Pomimo że autorka z należytą starannością omawia znany sobie zasób tłoków pieczętnych, do najciekawszego wydarzenia doszło po zakończeniu inwentaryzacji, gdyż w magazynach archiwalnych odnaleziono kolejny karton ze zbiorem tłoków, które – jak sama autorka wskazała – mają wpływ na stan zasobu. Obrazuje to, jak wiele w archiwach pozostaje nieznanymi aspektów, a magazyny archiwalne kryją jeszcze niejedną niespodziankę.

Do podobnej sytuacji doszło w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy, o czym wspomina Piotr Falkowski w swoim artykule *Zbiór tłoków pieczęci Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*. Artykuł ma na celu scharakteryzowanie zawartości bydgoskiego zbioru tłoków pieczętnych, w którym autor zamieścił propozycję wydania katalogu poświęconego niniejszemu zbiorowi z konkretnymi już rozwiązaniami. Liczyć zatem należy, iż autor będzie dalej pracował nad owym zagadnieniem.

Kolejny artykuł Mariusza Naworskiego *Pieczęcie i stemple zachowane w zasobie Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Poznaniu – stan opracowania* obrazuje współczesne podejście do sfragistyki, wszak nauka ta kojarzyć się może z omawianymi już tłokami pieczętnymi i dokumentami pergaminowymi, a przecież i ona ewoluuje w miarę zapotrzebowania badań naukowych. Autor poddaje analizie również pieczęcie i stemple dla dokumentacji współczesnej występujące w zasobie IPN Oddział w Poznaniu.

Zbiór pieczęci luźnych przechowywany w Dziale Numizmatyczno-Sfragistycznym Muzeum Narodowego we Wrocławiu Artura Hryniewicza stanowi zarys problematyki gromadzenia zbiorów sfragistycznych przez muzeum, a także omówienie stanu faktycznego, który aktualnie się tam znajduje.

Paweł Stróżyk w swoim artykule *Musea et sigilla. Rozpoznanie zbiorów sfragistycznych w muzeach wielkopolskich* omawia natomiast projekt rozpoczęty w 2012 r. *Musea et sigilla*, w którym za główny cel przyjęto dokonanie przeglądu stanu posiadania i opracowania zbiorów pieczęci w poszczególnych muzeach oraz szersze zainteresowanie przedstawicieli obu dziedzin sfragistyką. Artykuł stanowi podsumowanie dekady badań nad tym zakresem, a warto podkreślić, że nie został jeszcze zakończony, a nawet w planach jest rozszerzenie projektu na inne rejony Polski, m.in. Wrocław.

Karel Maráz w artykule w języku angielskim pt. *Sedláček's Sphragistic Collection at the Department of*

Auxiliary Historical Sciences and Archival Studies, Faculty of Arts, Charles University (KPVHAS FF UK) in the Perspective of Interdisciplinary Research Options [Kolekcja sfragistyczna Sedláčka na Wydziale Pomocniczych Nauk Historycznych i Archiwistyki Wydziału Sztuki Uniwersytetu Karola (KPVHAS FF UK) w perspektywie badań interdyscyplinarnych] zaprezentował kolekcję sfragistyczną Sedláčka, która ze względu na to, iż nie jest zinwentaryzowana i opracowana, nie może być również udostępniana. Prace trwają, a zaangażowany w to jest autor niniejszego artykułu. Ponieważ prace nad pieczęcią trzeba określić jako te z zakresu archiwistyki (opis, inwentaryzacja, pomoce), ale także konserwacji i restauracji, a ponadto zakresu muzealnictwa i wystawiennictwa, można śmiało uznać obiekty sfragistyczne za interdyscyplinarne zbiory.

Pieczęcie i materiały z zakresu sfragistyki w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu to artykuł Marty Czyżak, która zaprezentowała dwa zbiory zawierające odciski pieczętne. Pierwszy stanowi kolekcja dokumentów ujęta w osobnym inwentarzu dokumentów, drugi natomiast to jednostki zawierające archiwalia rodzinne, rozproszone w całym zbiorze rękopisów. Szkoda, że w przypadku tego artykułu autorka nie pokusiła się o zaprezentowanie unikatów na fotografiach. Zawarty natomiast jest aneks *Dokumenty Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu z zachowanymi pieczęciami*.

Zespół gipsowych odlewów pieczęci średniowiecznych ze zbiorów Muzeum Domu Jana Matejki, oddziału Muzeum Narodowego w Krakowie w ujęciu ikonograficznym Agnieszki Zagrajek omawia część spuścizny po Janie Matejce. Artysta, co warto podkreślić, wykazywał bardzo duże zainteresowanie historią, a odlewy gipsowe traktował jako źródło wiedzy i inspiracji. Autorka wskazuje, że odlewy pieczęci mogły również stanowić źródło inspiracji przy tworzeniu wizerunków królewskich. Jest to bardzo interesująca publikacja, która nie wprost dotyczy tradycyjnych zbiorów sfragistycznych, ale zbiór ten

stanowi na pewno bardzo ciekawy materiał badawczy, również w kontekście biografii samego artysty.

Paweł Babij przedstawił w artykule *Najstarsze rycerskie pieczęcie hełmowe w zasobie Archiwum Państwowego we Wrocławiu* bardzo wąski wycinek zasobu sfragistycznego z wyobrażeniem wizerunku hełmu rycerskiego. Może się to przyczynić do rozpowszechnienia tego materiału jako źródła do badań nad formą używanego ówczynie przez rycerstwo hełmu garnczkowego.

Z badań nad średniowiecznymi pieczęciami proboszczów śląskich kościołów parafialnych. Typologia – projekt katalogu – przykład sigillum Jakuba Engilgeriego to artykuł Jagny Rity Sobel, który stanowi, po pierwsze, podsumowanie stanu badań nad pieczęciami kościelnymi, a po drugie, prezentację obszernej kwerendy przeprowadzonej przez autorkę. W efekcie możemy zapoznać się z typologią. Autorka proponuje również projekt katalogu średniowiecznych pieczęci proboszczów śląskich kościołów parafialnych, a opis katalogowy prezentuje na przykładzie pieczęci Jakuba Engilgeriego.

Piotr Dyźła prezentuje artykuł *Pieczęcie starostów generalnych Wielkopolski Ludwika i Władysława Szoldrsich w Archiwum Dóbr Gołuchowskich w zasobie Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie*, w którym podejmuje się określenia funkcji pieczęci stosowanych przez starostów oraz podaje hipotezę, że typariusze mogły nie być niszczone wraz z końcem kadencji starostów. Jednak, jak sam podkreśla, jest to trudne do stwierdzenia. Być może należałoby zbadać funkcje pieczęci u innych starostów. Należy zauważyć, że jest to bardzo ciekawy artykuł traktujący o urzędniczym, kancelaryjnym charakterze pieczęci, co mogłoby również zainteresować badaczy kancelarii.

Mateusz Superczyński w artykule pt. *Ewolucja pieczęci miast pruskich na przykładzie odcisków w aktach miasta Torunia* na podstawie zbioru pieczęci miast Chełmna, Torunia, Golubia, Kowalewa Pomorskiego, Chojnic z Archiwum Państwowego w Toruniu prezentuje, jak wyglądały pieczęcie miejskie w miastach pruskich.

Kolejny artykuł pt. *Szesnastowieczne pieczęcie cechów toruńskich przy dokumencie z 1552 roku* oparty został również o zasób Archiwum Państwowego w Toruniu. Jego autorka Anna Wiczorkowska stara się scharakteryzować zespół pieczęci cechów toruńskich pochodzących z połowy XVI w., które zachowały się przy dokumencie z 1552 r. przechowywanym w Archiwum Państwowym w Toruniu. Ze względu na to, że w Toruniu sfragistyka cechowa nie jest dobrze rozpoznana, artykuł stanowi przyczynek do dalszych badań. Tekst został wzbogacony fotografiami cechów, dlatego może stanowić dobry materiał porównawczy do badań nad cechami.

Zbiór odcisków pieczęci gminnych zachodnich powiatów rejencji opolskiej z lat 1816–1933. Poszukiwanie, metody katalogowania i perspektywy badawcze autorstwa Aleksandry Starczewskiej-Wojnar stanowi wnikliwe studium pieczęci gminnych i uzupełnia stan badań w tym zakresie. Jest to szczególnie ważne, gdyż wcześniejsze publikacje mogły opierać się przede wszystkim na dokonaniach badaczy niemieckich. Co więcej, katalog prezentowany przez autorkę jest możliwy do użytkowania *online*, a dzięki skonstruowanej wyszukiwarce wzbogaconej o odpowiednie filtry użytkownik ma możliwość przeszukiwania nazw miejscowości współczesnych i historycznych.

W publikacji ponownie pojawia się artykuł Mateusza Superczyńskiego *Pieczęcie królów elekcyjnych w zasobie Archiwum Państwowego w Toruniu – kontynuacja projektu edytorskiego*, który tym razem omawia rzeczony projekt edytorski, a w szczególności problemy, na jakie natrafiano w trakcie zbierania materiału do edycji. Warto zauważyć, że aby stworzyć katalog czy zebrać materiał sfragistyczny w określonym zakresie (podobnie jak wspomniani już Aleksandra Starczewska-Wojnar i Paweł Babij), należy przejrzeć bardzo wiele dokumentów, które niejednokrotnie są bardzo rozproszone w różnych zespołach. Artykuł ten ma bardzo duży walor edukacyjny i mógłby służyć jako wskazówka dla poszukiwaczy materiałów sfragistycznych, ponieważ przedstawia

niedoskonałości systemu informacji archiwalnej właśnie w zakresie kwerendy sfragistycznej.

Ostatnie trzy artykuły w publikacji dotyczą zakresu konserwatorskiego i zabezpieczania materiałów sfragistycznych. Pierwszy napisała Ivona Jablonskajska (*Doświadczenia badawczo-konserwatorskie na przykładzie pieczęci woskowych ksiąg Mściwoja II oraz Przemysła II z zasobu Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie*). Stawia on omówienie wyników badania na temat budowy technicznej, stanu zachowania, przebiegu prac konserwatorskich, a także sposobu przechowywania owych pieczęci. Drugi zatytułowany *Konserwacja (nie)widzialna. Zabezpieczenie pieczęci bez rekonstrukcji na przykładzie trzech dokumentów pergaminowych uwierzytelnionych majestatyczną pieczęcią woskową króla Kazimierza III Wielkiego* został napisany przez Małgorzatę Momot na podstawie przeprowadzonej konserwacji zabytku z Archiwum Państwowego w Bydgoszczy. Ponieważ artykuł ten powstał na bazie pracy dyplomowej przeprowadzanej w Zakładzie Konserwacji Papieru i Skóry UMK, to poprzedzony został dość długim wprowadzeniem na temat pochodzenia archiwaliów i kształtowania zasobu archiwum bydgoskiego, co akurat w tej publikacji mogłoby zostać pominięte, a dla pracy dyplomowej jest zrozumiałe. Ostatni artykuł *Koncepcja skanowania i druku 3D materiałów sfragistycznych przechowywanych w narodowym zasobie archiwalnym* został napisany przez trzech autorów: Marcina Topczaka, Beatę Grelewicz i Piotra Lasotę, którzy omawiają możliwości skanowania 3d materiałów sfragistycznych i wykorzystania skanów w udostępnianiu zbiorów w internecie. Warto zauważyć, że takie skany wykorzystywane są już w konserwacji, muzealnictwie, a nawet w archiwach społecznych (zob. <https://www.archiwumbronowickie.pl/>), dlatego też należy podkreślić, że również w zakresie narodowego zasobu archiwalnego dobrze byłoby postawić na taką formę digitalizacji. Mogłoby to przyczynić się do wzrostu zainteresowania zasobem archiwalnym, zwiększenia

możliwości wykorzystania go w popularyzacji oraz udostępnienia użytkownikom.

Po zapoznaniu się z zaprezentowanymi w publikacji artykułami można zauważyć, że bardzo duże znaczenie w badaniach nad pieczęciami w Polsce miała konferencja naukowa *Zbiory pieczęci w Polsce* zorganizowana w 2007 r. w Zielonej Górze, na której wygłoszony został postulat dotyczący potrzeby szerszego rozpoznania i badania zbiorów sfragistycznych, co – zdaje się – zostało zrealizowane. Warto wsłuchać się zatem w dalsze postulaty autorów, które niewątpliwie mogą przyczynić się do wzrostu popularności materiałów sfragistycznych, zarówno ze strony użytkowników, jak i pracowników mogących wykorzystać tę część zasobu w działalności edukacyjnej, popularyzatorskiej i wydawniczej.